
ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ ACTUAL PROBLEMS OF PSYCHOLOGY

ӘОЖ 316.6

Д.А.Жансерікова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: dibis68@mail.ru)*

Кәмелетке толмаған тәртіп бұзушылардың психологиялық ерекшеліктері

Мақалада тәртіп бұзушы жеткіншектердің қылмыстық мінез-құлықтарына баға беріліп, қылмыстық мінез-құлықты тудыратын механизмдері мен себептері анықталып, жеткіншек жастағылардың тұлғалық даму ерекшеліктері психологиялық тұрғыдан қарастырылды. Автор жеткіншек жастағы баланың осы кезеңде қоғамның мүшесі ретінде өзіне деген саналы көзқарасын қалыптастыратын жаңа әлеуметтік позицияға ауысумен ерекшелінетінін атап көрсетті. Қоғамдағы топтар ішінен осы жеткіншектер көбінесе елдегі әлеуметтік, экономикалық, моральдік тұрақсыздықта көп жапа шегетініне назар аударып отырып, осы мәселенің психологиялық ерекшеліктерін ашады.

Кілт сөздер: жеткіншек жас, тұлға, қылмыстық мінез-құлық, агрессия, психология, әлеуметтік даму, әлеуметтік позиция.

Жеткіншек — бұл алаңсыз балалақ шақтың аяқталуымен күрделі жауапкершілік жүктейтін ересектік шақтың аралық кезеңі, оны психологияда «өтпелі кезең», «қиын», кезең деген ұғымдар аясына сыйғызады. Шын мәнінде мінез-құлықта өзгерістер көп болатын, албырттыққа бой алдыратын, асығыс шешімнің жетегіне еретін ауыр кезең. Сондықтан да отбасында жеткіншек пен ата-ананың өзара түсініспеушілігі жиі кездеседі. Осы кезде қоршаған ортаның ықпалына ерекше мән беретін жеткіншек қылмыстық жағдайларға да жиі барып жатады.

Жеткіншектер арасындағы қылмыстың алдын алу мәселесі — күрделі мәселе. Жеткіншектік кезең балалық шақтан ересекке өткір өтетін қиын қақтығыстық сипаттайтын адам онтогенезінің күрделі кезеңі.

Жеткіншек жасты зерттеуде әлеуметтік дамудағы бала кезінен ересек кездегі көшу үрдісі ең маңызды орын алады.

Бір жағынан, бұндай қиын кезеңде жеке тұлға құрылымындағы дисгармония, баланың қызығушылық жүйесіндегі көріністер, ересек адамдармен қарым-қатынастағы наразылық сипаты секілді негативті көріністер байқалады.

Басқа жағынан, жеткіншек жас көптеген жақсы факторлармен де ерекшеленеді: баланың жауапкершілігі артады, басқа балалармен және ересектермен қарым-қатынас әр түрлі және мазмұнды болады, қызмет аясы айтарлықтай кеңейеді және өзгереді, өзіне және өзгелерге деген жауапкершілік қатынасы дамиды және т.б. Бастысы, бұл кезең баланың қоғамның мүшесі ретінде өзіне деген саналы көзқарасын қалыптастыратын жаңа әлеуметтік позицияға ауысумен ерекшеленеді [1].

Тұлға — бұл өз таңдауы мен өз қызметі үшін жауапты бола алатын, белсенді өмірлік ұстанымды ұстанатын адам, ол:

- іс-әрекетіндегі тәуелсіздікпен ерекшеленеді;
- жауапкершілік алуға және мәселені шешуге қабілетті;
- жүріс-тұрысын басқара алады, ерік күшімен ерекшеленеді;
- ұзақ уақыт бойы өзгеру мүмкіндігіне ие адам.

Жеткіншек тұлғаның қалыптасуы — қиын және өзгермелі процесс: педагогикалық әсері, әдетте, өзін тәрбиелеудегі белсенді субъектпен кездеседі. Жеткіншек тұлғаның қалыптасуы, оның өміріндегі және тәрбиесіндегі процестер қалай қалыптасқан, оның талаптары арасындағы қатынастар, өзін-өзі бағалау және мүмкіндіктері арқылы өз талаптарын қанағаттандыру, өзін-өзі бағалауын ақтау үшін айтарлықтай тәуелді болады.

Жеткіншек жас-баланың тұлға болып қалыптасуындағы дағдарыс кезеңі. Жеткіншектің тұлғалық ерекшеліктеріне екі сөзбен нақты мінездеме беруге болады: тәуелсіздікке ұмтылу. Ол жеке тұлғаның әрбір қырына, жасөспірімнің жүріс-тұрысына, сезіміне әсер етеді.

Жеткіншектермен жұмыс жасау барысында олардың қандай үлгілер мен құндылықтарға бағытталады, нені маңызды және мағыналы деп есептейтінін түсіну керек. Жеткіншек тұлғаның қалыптасуы, оның өміріндегі және тәрбиесіндегі процестер қалай қалыптасқан, оның талаптары арасындағы қатынастар, өзін-өзі бағалау және мүмкіндіктері арқылы өз талаптарын қанағаттандыру, өзін-өзі бағалауын ақтау үшін айтарлықтай тәуелді болады [2].

Жеткіншектің басты ерекшелігі — тұлғалық сенімсіздік. Қарама-қарсы қасиеттер, баланың ұмтылыстары, үрдістерінің бір-бірімен күресуі, бәсекелесуі мінез-құлықтың қарсы сипатын және есейе бастаған баланың жүріс-тұрысын көрсетеді. Жеткіншек жаста мінез-құлық ерекшеліктері қалыптасады. Жасөспірімге тән ең негізгі ерекшелік, «кемелдікке» ұмтылу болып табылады. Жасөспірім ересек адамдардың оның пікірімен келісуі үшін, өзінің көзқарасы мен үкімдерін қорғайды. Ол өзін басқалармен тең дәрежеде бола алатындай айтарлықтай ересекпін деп есептейді.

Қоғамымыздағы ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан мызғымас дәстүріміз — еліміздің ертеңгі болашағы жеткіншектеріміздің тұлғалық құрылымын, мінез-құлқын сапалы қалыптастыру. Бұл күн тәртібінен түспейтін өзекті мәселе. Дегенмен, қоғамымызда болып жатқан сан алуан өзгерістер жеткіншектердің шалыс басып, өмірлік өкінішке жетелейтін жайттарға жолығып жатқандары да баршылық. Жеткіншек бұл алаңсыз балалақ шақтың аяқталуымен күрделі жауапкершілік жүктейтін ересектік шақтың аралық кезеңі, оны психологияда «өтпелі кезең», «қиын кезең» деген ұғымдар аясына сыйғызады. Шын мәнінде мінез-құлықта өзгерістер көп болатын, албырттыққа бой алдыратын, асығыс шешімнің жетегіне еретін ауыр кезең. Сондықтан да отбасында жеткіншек пен ата-ананың өзара түсініпеушілігі жиі кездеседі. Осы кезде қоршаған ортаның ықпалына ерекше мән беретін жеткіншек қылмыстық жағдайларға да жиі барып жатады. Жеткіншектер арасындағы қылмыстың алдын алу мәселесі күрделі мәселе. Жеткіншектік кезең балалық шақтан ересекке өткір өтетін қиын қақтығыстық сипаттайтын адам онтогенезінің күрделі кезеңі.

Жеткіншектердің әлеуметтенуі отбасынан бастау алады. Отбасындағы психологиялық жағдай баланың болмысына әсер етпей қоймайды. Жеткіншектердің отбасындағы кейбір жағдайлармен келіспеуі олардың өздеріне жасаған ересектердің қарым-қатынасы кейде наразылығында тудырып жатады. Кейбіреулері сәтсіз отбасының бейкүнә баласы болып балалық шақтың өзінде психологиялық жарақат алса, енді біреулері толық емес отбасында тәрбиеленіп, өмірдің ащы дәмін ерте татып торығып жатса, енді біреулері ата-ана алақанының жылуын сезінбей жетімдер үйінде тәрбиеленіп, сол сияқты сансыз себептердің ықпатымен қылмыс жасауға барып тағдыр тәлкегіне түсуде [3].

Жеткіншек жастағыларды тәрбиелеу және оқыту қазіргі таңда психологиялық-педагогикалық өзекті мәселе ретінде күн тәртібінен түспей отырғаны мәлім.

Қазақстан Республикасында білім беру мен тәрбиенің мазмұнын жаңарту мәселесі алға қойылып, халықтың ғасырлар бойы жинақтап, іріктеп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, баланың қоршаған ортадағы қарым-қатынасын, дүниетанымын, өмірге деген көзқарасын және соған сай мінез-құлқын қалыптастыру көзделіп отыр. Сондықтан балалардың ішінде ерекше категория болып табылатыны «жеткіншек жастағыларға» адамгершілік тәрбие берудің формаларын, әдіс-тәсілдерін жетілдіру аса қажет.

Адамның өзін-өзі бағалауы туралы айтқанда, оның нәтижесі байқалады: жоғары немесе төмен, адекватты немесе адекватты емес т. б. Бірақ адамның бұл бағалауға келуін, оның қандай құралдарды қолданғанын, ол өзін тануда қандай ақпаратқа сүйенгенін білу керек. Әр түрлі факторлерге байланысты бірнеше жолмен өзін бағалауға болады. Кей адам өзінің өткен тәжірибесін талдайды, қорытынды шығарады, өз қатесін қайталамауға тырысады. Ал, кейбіреуі мұндай әрекеттер жасамайды. Кейбіреулерге өзін-өзі бағалаудың негізі өз тілегі болып табылады. Мұндай адамдар ешқашанда сын-пікірлермен келіспейді. Өзін-өзі бағалаудың маңызды негізі — қоғамдық-әлеуметтік

нормалар. Бұл кезде өзін-өзі бағалау схема бойынша құрылады: «Мен бұл нормаға сәйкес келемін, демек, мен жақсымын; сәйкес келмесе — жаманмын».

Жеткіншек тұлғасы өздігінен қалыптаспайды, олар қоршаған ортаның ықпалымен қалыптасады. Әсіресе жеткіншектерге өзге адамдармен өзара қарым-қатынаста кіші топтар ерекше әсер етеді. Ең алдымен жеткіншектердің тұлғасының қалыптасуында маңызды рольді отбасы алады. Әр түрлі авторлар сәтсіз отбасылардың әр алуан типтерін бөліп қарастырады және олардың жеткіншектердің мінез-құлықтарының ауыту жағдайларына әсерін талдап көрсетеді. Өзін-өзі бағалауды адамның өмірінің басқа психикалық көріністерінен бөліп алуға болмайды. Ол ойлаумен де, еспен де, адам өмірінің эмоционалдық өмірімен де байланысты. Өзін-өзі бағалау даму деңгейлері мен алға басу қарқынын анықтайды.

Олар өздерінің жас ерекшелік мүмкіндіктерін жоғары бағалап, ересек адамдардан еш айырмашылығымыз жоқ деген қорытындыға келеді. Осы жерден олардың дербестікке және әйгілі «тәуелсіздікке» ұмтылу сипаты көрініс табады, осы жерден өзіне деген қатынастың қиындығы және өкпешілдік, ересектердің құқықтары мен мүдделерін бағаламайтын өткір реакция көрсету сипаты байқалады. Жеткіншекке тән жоғары қозғыштықты, жеткіншектің өз мінезіне қанағаттанбаушылығын, салыстырмалы жиі және тез көңіл-күйінің ауыспалылығын ерекше атап өту керек [4].

Кәмелеттік жасқа толмаған балалардың қылмысына сыртқы ортаның жағымсыз факторлары және кәмелеттік жасқа толмаған тұлғаның өзі себеп болады. Қылмысты көбінесе педагогикалық «ушыққан», былай айтқанда «қиын» жасөспірімдер жасайды. Кәмелеттік жасқа толмаған балалар — қылмыстық топтар тарапынан ең зардап шеккендер.

Жасөспірімдер арасындағы қылмыстың өсуінің негізгі себептері жиі қамтиды:

- көптеген отбасындағы бала тәрбиесінің қанағаттанарлықсыз шарттары;
- балаларға және жасөспірімдерге педагогикалық тәрбие беру барысындағы ата-аналарға әлсіз көмек;
- көптеген мектептер мен басқа да мекемелердің білім беруінің қанағаттанарлықсыз шарттары;
- осы мекемелерде тәлімдік жұмысты жүргізетін кадрлардың әлсіз дайындығы;
- мектептен тыс мекемелерде тәрбиенің қанағаттанарлықсыз шарттары;
- кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комитеттерінің қанағаттанарлықсыз жұмысы;
- отбасы, мектеп, бала күтімі бойынша орталықтары, балалар мен жасөспірімдердің білім беру, мәдени және басқа да мекемелер, сондай-ақ кәмелетке толмағандар арасында алдын алу полиция, қылмыстық қудалауды және сот ықпал етуге арналған қоғамдық ұйымдардың қызметіндегі формализм;
- жасөспірімдер қылмысына қарсы күрес жүргізу құқық қорғау органдарының жұмысындағы кемшіліктер [5].

Құқық бұзушының жеке басын зерделеу қажеттілігі бірінші кезекте болу себебі жасөспірімдер қылмысының деңгейі төмендейді ғана емес, сонымен қатар анық айқындылықты көрсетеді. Негізінен, жасөспірімдер арасындағы қылмыстың өзектілігін, жасөспірімдердің агрессия, қатыгездіктің түрлі нысандарымен байланыстырады. Көбінесе бұл процесс бала кезінен ересек күйге баланың ауысу тоғысында көрінеді — жеткіншек жастағы жасөспірімдердің агрессия мәселесі дәрігерлер, педагогтар мен психологтардың, сонымен қатар тұтастай қоғам үшін ең өткір мәселелердің бірі болып табылады.

Көбінесе қылмыс жасау барысында жасөспірімдерде агрессия, адуындық және дұшпандық сезімі жоғарылайды.

Агрессия мәселесі әсіресе жасөспірім кезде, қылмыстың өсу деңгейіне байланысты бірінші кезекте тұрады. Ал бұл мәселені түсіну және жасөспірімдерде агрессия деңгейін төмендету жолдарын іздестіруге бағытталған психологиялық-педагогикалық жұмыстың кемшілігімен байланысты. Жеткіншектің тұлғалық қасиеттері мен агрессивтілігінің байланысы, жасөспірімдік қылмысқа әкеледі. Аталған көріністер түрлі тәсілдермен көрініс табады, атап айтқанда:

- нашақорлықпен;
- маскүнемдікпен;
- білім алуға қызығушылықтың болмауы;
- суицидтік үрдістер;
- басқаларға зиян келтіру (қылмысқа бару).

Сондай-ақ жасөспірімдер арасындағы қылмыстың мынадай үрдістері көрсетіледі:

- ауыр және аса ауыр зорлық-зомбылық қылмыстардың өсуі;
- ұйымдасқан және топтық қылмыс санының өсуі;
- суық қару мен атыс қаруын кеңінен пайдалану;
- жеке адамға қарсы қылмыста қатыгездік және цинизм.

Көптеген авторлар қанағаттандырылмаған қажеттіліктен агрессивті мінез-құлық пайда болады дейді А. Бандура, Д.З. Скорны. Бала агрессиясы қарым-қатынастың іске асырылмаған қажеттілігін тудырады, бұл ата-ананың эмоционалдық салқындығынан туындаған қарым-қатынасынан, оның ішінде жылудың болмауынан және мейірімділіктің жоқтығынан, шектен тыс қаталдықтан және күш көрсетіп жазалауды шамадан тыс пайдалану себебінен туындайды. Ересектердің тым жиі тыйымдары мен бұйрықтары, сондай-ақ балалар мен жастардың тәуелсіздігін, дербестігін шектету іске асырылмаған қажеттілікті туындатады [6].

Баланың агрессия көріністерінің негізгі себептері мыналар болып табылады:

- құрдастарын өзіне назар аудартуға ұмтылу;
- қалаған нәтижелер алу үшін ұмтылу;
- лидер болуға ұмтылу;
- қорғаныс және кек;
- өзінің артықшылығын айқындау мақсатымен, басқа адамның қадір-қасиетіне нұқсан келтіруге ұмтылу.

Криминогендік факторларға қатысты мемлекет пен қоғамның қабылдаған шаралары, кәмелетке толмағандардың әлеуметтендіру процесі олардың әсерін азайту үшін, оңды нәтижелер бермейді. Жасөспірімнің тұлғалық қалыптасуы мен дамуы жеткіншек жаста жүзеге асады деген негіз бар. Кәмелетке толмағандардың қылмысы динамикасымен құрылымы алаңдаушылық білдіреді, сондай-ақ ересек қылмыспен тығыз қарым-қатынасы болып табылады.

Жеткіншектердің қылмыстық әрекеті жалпы халықтық мәселе, сондықтан мектеп — ата-ана — қоғамдық ұйымдар — мемлекет жүйесінде бірізді жұмыстар ұйымдастырып, оған барлық адамзаттың бірлесіп әрекет еткен жағдайда шешіледі. Әрбір адам өзінің жеке өнегесімен үлгі көрсетуі қажет.

Қоғамдық ортада жүріп жатқан әлеуметтік-психологиялық, экономикалық жаңару процестері өмірге жақсы өзгерістермен қатар, кейбір келеңсіз жағдайлардың туындауына әкеліп отыр. Солардың қатарына жұмыссыздық, ішкіштер мен қылмыстың өсуі, әсіресе жас жеткіншектердің арасындағы қылмыстық мінез-құлық, оқуды тастап, ауыр қылмыстар жасау жағы қатты аландатушылық тудырады. Осыған байланысты қылмыстық мінез-құлық танытқан балалармен әлеуметтік-психологиялық, педагогикалық жұмыстар жүргізу кейінгі кезде өзекті мәселеге айналып отыр.

Психологиялық ғылыми әдебиеттерге сүйене отырып, кейінгі зерттеу жұмыстары қылмыстық мінез-құлық динамикалы үрдіс екенін, ол біртіндеп басталып, арты үлкен трагедияға айналатыны анықталған. Қоршаған адамдар көбіне дер кезінде көңіл аудармай, аяғы ауыр қылмыскерге айналғанда кешіккендерін бір-ақ сезеді.

Еліміздегі оқу-тәрбие жұмысына байланысты болып жатқан жаңартулар білім мен тәрбие жұмысын қайта қарауды міндеттейді. Бүгінгі таңда тиынақты білім беру жүйесінде балалармен тәрбие жұмысын дамыту мақсат болып отыр. Осыған байланысты мектептің алдына қоятын ең басты мәселесінің бірі — өркениетті, прогресшіл бағыттағы, азаматтық-адамгершілік қасиеті мол, терең білімді ұрпақ тәрбиелеу. Біздің қоғамымызда әлеуметтік мәселелердің бірі бұл кейінгі кездері жастар арасындағы қылмыстық жағдайлардың жиі кездесуіне ықпал етуде [7].

Бұл қылмыс жасаушылардың тұлғаға қарсы әр түрлі жарақаттардың жиі кездесуі алаңдатуда. Әсіресе жастар арасындағы жанжалды жағдайлар, топтық төбелес, қатігездіктің, мейірімсіздіктің негізін сипаттап отыр.

Қазіргі таңдағы ересек адамдардың ауыр қылмыс жасауын салыстырмалы түрде қарастыратын болсақ, бұл адамдардың жиі қақтығыстарға түсуі мен агрессиялық мінез-құлқынан туындайтындығы іс-жүзінде дәлелденген.

Біз әлеуметтік-қоғамдық көп өзгерістердің тұрғындардың мүліктік иеліктері мен өзге де иеліктерінің түрлі формаларының куәсі болып табыламыз.

Негізінен әлеуметтік қарама-қайшылықтардан тұлғааралық және топтараралық қақтығыстар туындайды.

Психологтардың тұлғаның сан алуан өзгерістерімен кәмелеттік жасқа толмағандардың тұлғалық ерекшеліктерімен олардың біріктілігі туралы пікірлері сан алуан болып табылады. Осыған түрлі

бағыттағы жас жеткіншектердің агрессивтілік атқарылған жұмыстар мен айтылған пікірлер, жасалған жұмыстар, олардың сапалары дәлел болып отыр. Біздің елімізде агрессивтілікті мінез-құлықты түзету және олардың алдын алу, сауықтыру шаралары төңірегінде аз жұмыс атқарылмаған, демек, бұл мәселені шешуге арналған арнайы тәжірибелер қалыптасқан.

Жеткіншек кезеңінде өзін-өзі тану көп жағдайда өзін-өзі ұстай білу процесінде қалыптаса бастайды. Іс-әрекетті бағыттаудың жалпы жүйесі болып өзін-өзі бағдарлай алуы болып табылады. Өзін-өзін бағдарлай алудың ішкі түрткісі өзін-өзі бағалауы болып табылады. Қарым-қатынас әсер ете бастаған соң әр түрлі адамдардың қарым-қатынас барысында өзін-өзі бағалауы баланың басқа адамдармен қарым-қатынасқа түсу кезінде бағдарлай алады [8].

Көптеген зерттеушілер «Мен» бейнесінің қалыптасуында жеткіншектердің үлкендермен және өзімен қатарлас балалармен қарым-қатынас жасауы үлкен роль атқарады дейді. Белохвостованың зерттеулері бойынша, жеткіншектер басқа адамдармен, сол адамдарды түсіну үшін, бірге іс-әрекет жасау үшін қарым-қатынасқа түсетіндігі көрінеді. Басқа біреудің образы оларға қарым-қатынасқа түсу үшін өте маңызды. Жеткіншектердің «Мен» образының қалыптасуы басқа біреудің образының қалыптасуымен байланысты. Көп жағдайда басқа образ оның өзімен жасты адамы болып табылады. К.Н. Платонның зерттеулерінде жеткіншектің жалпы ерекшелік сапаларын оның өзімен жасты баламен байланысында көруге болады деген. Идентификация сезімін барлық жеткіншектер өткереді, ол «Мен» образын қалыптастырудағы ең маңызды кезеңі болып табылады.

Бұл кезең жеткіншектерде «Біз» образы мен «Мен» образының сапалы дамуына әсер етеді. Өзін-өзі танудың филогенетикалық аспектілерін қорытындылай келе, Боришевский өзін-өзі тану «Біз» түсінігіне жалпыға қараған сияқты қоғамдық топтардағы адамдардың жоғарға даму сатысына коллективті өзін-өзі тану болып келуі мүмкін дейді. Жеткіншек өзін-өзі тани алады, өзінің «Мен» сезімін басқалардың «Мен» сезімінен айыра алады. Жеткіншек кезеңінде өтпелі кезеңде, көптеген зерттеушілер көрсеткендей, баланың «Мен» образының қалыпсыз бола бастайды. И.С. Кон жазғандай, «Мен» образы өзінің жалпылығын жоғалтады, жеке адам өзінің «Мен» образындағы құлшынысын, талпынысын төмендетіп, қиындықтарды қалыпсыз жағдайларда көре бастайды.

Жеткіншек кезеңінде өзін-өзі танудың жаңа кезеңі басталғанда өзіне қатынасының даму кезеңі басталады. Мұнда ең маңызды сәттер болып өздерінің «Меніне» жаңа сапалы түрлер енгізеді, өзіне-өзі басқа біреумен салыстыра отырып баға береді. Жеке баға беруден жалпыға көшу, өзіне-өзінің қатынасын қалыптастыруы. Жеке сапаларға баға беру өзіне бағынышты маңызды роль атқарады. Дәл осы кезде жеке жүйесін қалыптастыру негізінде өзіне эмоционалды баға беру қалыптасады. Оперативті баға беру іс-әрекет нәтижесінде өз көзқарастарынан туындайды. Әсіресе нақты және идеалды «Меннің» сәйкес келмеуі маңызды мәселе болып табылады. И.С. Конның пікірінше, бұл сәйкес келмеушілік қалыпты жағдай, бұл когнитивті дамуды көрсетеді. Балалықтан өтпелі кезеңде өзін-өзі сынау өсе түседі [9].

Адамның қылмыстық мінез-құлқының үш негізгі факторы бар: әлеуметтік, психологиялық, биологиялық. Қылмыстық мінез-құлық әлеуметтік факторы адамның қоршаған ортасына, жанұя мүшелерінің өмір сүру қалпына мәдени құндылықтарының қалыптасуымен тығыз байланысты. Психологиялық факторлары жеке тұлғаның әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерімен, мысалы, жабырқау көңіл-күйді көтеру, «экстрим», өзіндік бағаның төменгі деңгейі, өзгелердің алдында батылдық, тәуелсіздік таныту т.б. байланысты. Сонымен қатар бұл құбылыстың биологиялық факторларына тұқым қуалаушылық, жүйке жүйесі мен психикалық ауытқушылықтарды жатқызуға болады.

Қылмыстық мінез-құлықтың ерте байқалатын көрсеткіші — жеке тұлғаның әр түрлі ауытқушылықтарға душар болуы. Ең алдымен, оның әлеуметтік бағдары, мағына тудырушы мотивтік-құндылық өрісінің тарылуы, ақыл-ой қызыметінің бұзылуы сияқты түзетуге келмейтін өзгерістердің орын алуы. Сондықтан қылмыстық мінез-құлықтың алдын алу шараларын ертеден бастап, әсіресе жеткіншектерді қылмыстық әрекеттен сақтау — бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Ол үшін үгіт-насихат жұмыстарымен қатар, жанұя әлеуметтену институтының жұмысын жандандыру қажет. Өйткені көптеген жеткіншектердің қылмыстық мінез-құлықтарының механизмдерінің бірі отбасындағы тәрбие екенін ғалымдар дәлелдеді. Қазіргі кезде жеткіншек жастағы оқушылардың жалпы және психикалық дамуының жеткілікті деңгейіне қол жеткізу үшін, ең алдымен, бұрынғыша оқушыны пәндік білім, біліктердің белгілі бір жиынтығымен қаруландыру емес, оқу әрекетін қалыптастыру негізінде жеке бас тұлғасын тәрбиелеу мақсаты қойылып отырғаны белгілі.

Жеткіншектер қазіргі кезеңде тез өзгермелі мәдениетте, хаос және тұрақсыз, құбылмалы ортада өмір сүреді. Мұның өзі қылмыстың жоғарылауына әсер етеді. Бұрынғы баға жетпес құндылықтар күмәндану, сенімсіздік сезімдерін тудыра бастады. Мысалы, отбасы ертеректе сенімді, қауіпсіз ошақ болса, қазіргі кезде жанұядағы келіспеушілік, түсініспеушілік әсерінен үлкен мәселелерге (өз-өзіне қол жұмсау, қылмысқа бару т.б.) итермелуші себептерінің біріне айналып отыр.

Қазіргі жеткіншек мазмұны бойынша және әлеуметтану тенденциялары жағынан күрделі ортада өмір сүреді. Бұл, біріншіден, техника-технологиялық құралдардың жылдам жасалу қарқынымен, екіншіден, ақпараттың қанық сипаттарына, үшіншіден, экономикалық-экологиялық дағдарыстарға байланысты. Ал бұл кезегінде балаларда үмітсіздікті, ал жастарда санасыз қарсылық әрекеттерін, қоғамдық қызығушылық жақтың қасынан дамитын индивид дамуын туындатады. Адам қоғамындағы топтар ішінен осы жеткіншектер көбінесе елдегі әлеуметтік, экономикалық, моральдік тұрақсыздықта көп жапа шегеді. Олар құндылықтар мен идеалдардың ескесін бұзып, жаңасын әлі жасай алмайды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Простакова Т.М. Кризис подросткового возраста. — М.: Феникс, 2009. — С. 105.
- 2 Кулагина И.Ю. Возрастная психология: развитие ребёнка с рождения до 17 лет. — М.: Изд-во УРАО, 1999. — С. 140–161.
- 3 Казанская В.Г. Подросток. Проблемы взросления. — СПб.: Питер, 2008. — 288 с.
- 4 Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология: учеб. пособие. — М., 1996. — С. 188.
- 5 Шапинова С.А. Подросток: общество и закон. — Алма-Ата: Наука, 1989. — 18 с.
- 6 Кон И.С. Психология старшеклассника. — М.: Просвещение, 1980. — С. 110–112.
- 7 Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних. — М.: Юрид. лит., 1981.
- 8 Ақажанова А.Т. Девиантология: оқу құралы. — Алматы: Заң әдебиеті, 2009. — 126 б.
- 9 Иванова Л.Ю. Агрессивность, жестокость и отношение старшеклассников к их проявлениям // Проблемы личности профилактика отклонений в её развитии. — М.: Архангельск, 1993. — С. 97.

Д.А.Жансерикова

Психологические особенности несовершеннолетних правонарушителей

Статья посвящена психологическим особенностям несовершеннолетних правонарушителей. В ней дана оценка особенностям механизма преступного поведения, а также показаны причины, порождающие его и совершение преступлений в несовершеннолетнем возрасте. В подростковом возрасте дети как члены общества переходят на новую социальную позицию, которая формирует их самосознание. В статье раскрываются психологические особенности проблемы большей подверженности подростковых групп в обществе социальным, экономическим и моральным изменениям.

D.A.Zhanserikova

Psychological features of minors right of violators

The article is devoted to the psychological characteristics of juvenile offenders. It assessed the features of the mechanism of criminal behavior of minors, and also shows the causes of criminal behavior and crimes committed as minors. The author of the article points out that in adolescence the children as members of society are moving to the new social position which forms their identity. Since teenage groups in society are more susceptible to social, economic and moral changes in the article reveals the psychological characteristics of this problem.

References

- 1 Prostakova T.M. *The crisis of adolescence*, Moscow: Phoenix, 2009, p. 105.
- 2 Kulagina I.Yu. *Age psychology: the development of the child from birth to 17 years*, Moscow: URAO publishing 1999, p. 140–161.
- 3 Kazanskaya V.G. *Teenager. The problems of growing up*, Saint Petersburg: Peter, 2008, 288 p.
- 4 Obukhova L.F. *Children (age) psychology: tutorial*, Moscow, 1996, p. 188.
- 5 Shapinova S.A. *Teenager: Society and Law*, Alma-Ata: Nauka, 1989, 18 p.
- 6 Cohn I.S. *Psychology senior high school student*, Moscow: Prosveshchenie, 1980, p. 110–112.
- 7 Dolgova A.I. *Social and psychological aspects of juvenile delinquency*, Moscow: Yuridicheskaya literatura, 1981.
- 8 Akazhanova A.T. *Deviancy: tutorial*, Almaty: Zan adebieti, 2009, 126 p.
- 9 Ivanova L.Yu. *Coll. Problems of personality. prevention of abnormalities in her development*, Moscow; Arkhangelsk, 1993, p. 97.

Репозиторий КАРГУ